

УДК 330.3:336.1

Ломачинська І. А.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті досліджено засади бюджетно-податкового регулювання соціально-орієнтованого або соціалізованого економічного зростання. Обґрунтовано соціальні вимоги до бюджетно-податкової політики, особливості застосування її інструментарію для досягнення конкретних соціально-економічних цілей. Запропоновано орієнтири бюджетно-податкового регулювання соціально-орієнтованого розвитку України.

Ключові слова: бюджетно-податкове регулювання, соціально-орієнтоване або соціалізоване економічне зростання, соціалізація бюджетно-податкової політики.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ-ХХІ ст. відбулося кардинальне переосмислення шляхів суспільного розвитку. Починаючи з 1960-х рр. актуальною є проблема збереження високої чисельності бідних верств населення в індустріально розвинених країнах, і посилення його соціальної диференціації, що супроводжується зубожінням широких мас в країнах, що розвиваються, орієнтованих на прискорений промисловий розвиток і індустріалізацію традиційних секторів економіки.

Теоретичне осмислення цих проблем призвело до розвитку досліджень з питань взаємозв'язку економічної ефективності та соціальної справедливості. Традиційний підхід, що трактує економічне зростання як довгострокову тенденцію збільшення фактичних значень реального валового внутрішнього продукту і реального національного доходу як джерела задоволення потреб суспільства, вже не задовольняє умов сучасного суспільного розвитку. В результаті парадигма розвитку перемістилася в бік рівноважного і «соціально-орієнтованого економічного зростання» або «соціалізованого економічного зростання», під яким розуміють не стільки кількісні параметри економічного зростання, скільки його якісні характеристики. В контексті цього соціальні цілі в явній формі отримали таку ж високу значимість, як і цілі економічної ефективності. Важливим аспектом соціалізації є й те, що, з одного боку, соціальні фактори призводять до економічного зростання, а, по-друге, економічне зростання забезпечує зростання суспільного добробуту.

Отже, все більшого значення набуває підхід, коли економічне зростання має сенс не само по собі, а лише в тому випадку, коли воно призводить до досягнення соціальних результатів: збільшення тривалості життя, зниження рівня захворюваності та смертності, підвищення рівня освіти, культури, досягнення соціальної стабільності та зниження нерівності, більшого рівня задоволення потреб і раціоналізації споживання.

У результаті домінуючою концепцією розвитку національних економік і світового господарства стала парадигма сталого економічного розвитку, що передбачає широкий контекст проблеми зростання – економічна діяльність як складова частина суспільного розвитку. У зв'язку з цим, все більш важливого значення набувають не тільки проблема скорочення нерівності в розподілі доходів, але й питання раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища, збереження моральних цінностей і забезпечення національної безпеки без гіпертрофованого нарощування військового потенціалу.

В умовах нестабільності світового господарства і національних економік особливого значення для

забезпечення соціалізованого економічного зростання набуває ефективна економічна політика як сукупність заходів, що направлена на економічні процеси для вирішення суспільно важливих проблем. На значимість державної політики для короткострокової макроекономічної стабілізації та створення умов сталого довгострокового зростання, підвищення рівня економічного розвитку і добробуту населення в останній час все частіше звертає увагу МВФ і Світовий банк. Одним із основних елементів механізму сучасної економічної політики є бюджетно-податкове регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні питання соціальних аспектів економічного розвитку висвітлені в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів. Зокрема, соціальні фактори економічного зростання досліджувалися в роботах таких відомих економістів, як Г. Беккера, М. Блага, У. Боуена, В. Вейсборда, Е. Денісона, Л. Ерхарда, Дж. Кендріка, Г. Псахаропулоса, Л. Туроу, Т. Шульца, Й. Шумпетера тощо. Серед вітчизняних науковців слід відзначити В. Базилевича, О. Білоруса, В. Будкіна, З. Варналя, С. Гавриша, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Діби, А. Магдича, О. Шутаєвої й ін.

Значний вклад у розвиток теоретичних та практичних аспектів бюджетно-податкового регулювання соціально-економічного розвитку внесли такі зарубіжні автори як М. Вебер, Р. Масгрейв, А. Маршалл, Дж. Ст. Мілль, П. Мюллер, Дж. Кейнс, В. Ойкен, П. Самуельсон, Я. Тінберген й ін. Дослідження цієї проблеми проводять й вітчизняні економісти, зокрема вагомий вклад внесли В. Андрущенко, О. Василик, А. Даниленко, А. Єпіфанов, С. Лондар, І. Лютий, В. Мельник, Ю. Пасічник, А. Соколовська, В. Тропіна, І. Чугунов, Я. Шабліста, С. Юрій й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на наявність значної кількості робіт, що присвячені різним аспектам бюджетно-податкового регулювання соціально-економічного розвитку, існуючий рівень аналізу є недостатньо розробленим у теоретичному та практичному аспектах і потребує подальшого удосконалення, особливо в контексті економічної соціалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд економічної літератури щодо соціалізації економічного розвитку дозволяє узагальнити, що цей процес передбачає поступове пом'якшення соціальної диференціації доходів та їх вирівнювання на користь найбільш вразливих верств населення; особливий тип «соціально-трансфертної держави», що передбачає зростання соціальних витрат, але з різними темпами в різні періоди; збільшення соціальних інвестицій (розвиток соціальної інфраструктури, людський капітал)

швидшими темпами, ніж в матеріально-речові елементи капіталу; колективна форма приватної власності, її деперсоніфікація в результаті збільшення частки інституційних інвесторів у загальній структурі акціонерного капіталу; збільшення чисельності населення, яке стає власником зростаючого національного багатства через пенсійні та страхові фонди, інвестиційні траст-фонди; розвиток співучасті працівників в управлінні соціально-трудовою сферою, акціонерним капіталом, результатами конкурентоспроможності; трансформація соціальної структури суспільства, що передбачає розмивання соціально-класових відмінностей, посилення вертикальної соціальної мобільності, розвиток різних форм соціального партнерства [1].

Такий підхід відповідає узагальненим соціальним факторам економічного зростання в сучасних умовах, основними з яких є демографічні (кількість населення та його динаміка, вікова і гендерна структура, економічно активне населення і його кваліфікація, міграція й ін.), інвестиції в людський капітал (середня тривалість життя, стан здоров'я населення, якість життя, рівень освіти, суспільна система цінностей, продуктивність праці й ін.), заощадження (схильність до споживання або схильність до інвестування), пропозиція робочої сили (тренд зростання та структура робочої сили), культурні фактори (релігійна та етнічна приналежність тощо) [2]. Окрім того, усі ці фактори взаємопов'язані один з другим та безпосередньо впливають на динаміку й структуру соціально-економічного зростання.

Таким чином, на думку О. Шутаєвої, «соціальна сфера в даний час стає фактором великомасштабної трансформації структури економіки, модернізації традиційних виробництв, критерієм оптимальності галузевої і відтворювальної структур економіки, своєрідним «мірилом» якості життя» [3, с. 192].

Досліджуючи соціально-економічний контекст проблем економічного зростання в Україні, А. Магдич стверджує [2], що стійкому та тривалому економічному зростанню перешкоджає високий рівень безробіття серед молоді, великий розрив між високою вартістю життя і низькою ціною праці, низька питома вага витрат на робочу силу в собівартості виробництва, значна диференціація заробітних плат за видами економічної діяльності, недосконалий стандарт оплати праці, відсутність взаємозв'язку між оплатою праці і відтворенням робочої сили, стрімке старіння населення, дефіцит інвестицій в людський капітал. У контексті цього роль держави у забезпечення соціально-економічного зростання є незаперечною.

Бюджетно-податкове регулювання – це комплекс заходів, що здійснює держава з метою впливу на надходження податкових доходів до бюджету, напрями їх розподілу щодо регулювання соціально-економічних процесів за допомогою бюджетних і податкових інструментів. Відповідно, можна погодитися з І. Люгим і Д. Осецькою, що реалізація бюджетно-податкової політики в контексті соціальної економіки, основною метою якої є забезпечення адекватних норм і правил для оптимального самовідновлюваного процесу соціодинаміки соціальної сфери життєдіяльності суспільства, передбачає застосування двох основних методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства: акумулювання державою доходів з метою фінансування на незворотній основі за рахунок бюджетів усіх рівнів та регламентування розподільчих відносин і процесів [4]. Таким чином, податки в соціальній державі, з

одного боку, виступають головним джерелом фінансування державних соціальних витрат, матеріальною основою бюджетної політики, а, з іншого, бюджет і податки – це ефективні інструменти регулювання соціально-економічних відносин.

Отже, сутність соціалізації бюджетно-податкової політики можна визначити через установки на реалізацію прав людини не тільки в соціально-трудовій сфері, а й забезпечення добробуту всіх членів суспільства, прагнення до зменшення нерівності в доступі до різних благ, зведення до мінімуму поляризації суспільства. Відповідно її основним завданням є сприяння економічно раціонального задоволення індивідуальних і колективних потреб суспільства.

Дослідимо особливості впливу інструментів бюджетно-податкової політики на економічний розвиток та в контексті його соціалізації.

Основними інструментами податкового регулювання є маніпулювання податковим навантаженням, зростання якого негативно впливає на економіку, оскільки зменшує величину доходів, що залишається в розпорядженні економічних агентів, і, як результат, скорочують попит на товари і послуги; збільшує попит суб'єктів господарювання на фінансові ресурси; пригнічує ділову активність і бажання працювати в результаті того, що знижується підприємницьких доходів та винагорода. Відповідно, зменшення податкового навантаження навпаки призводить до підвищення ділової активності. Як результат, вплив на соціально-економічний розвиток оподаткування може здійснюватися шляхом зміни його структури за видами податків, суб'єктами, об'єктами тощо.

Бюджетне регулювання пов'язано із державними витратами, які, на відміну від податків, збільшують доходи економічних суб'єктів, і, як результат, сукупний попит і сукупну пропозицію, зайнятість, сукупні інвестиції зростають. Разом із цим, наслідком збільшення державних витрат може бути і прискорення інфляції. Як і у випадку із оподаткуванням, вплив державних видатків на соціально-економічний розвиток обумовлений їх структурою. Зокрема, збільшення випуску капіталоемкої продукції взаємопов'язано із зростанням сукупних інвестицій, а трудоємкої – із рівнем зайнятості населення. Зауважимо, що державні витрати здійснюються у таких основних формах як державні трансферти, державний кредит, податкові пільги, державні гарантії, державні гранти, державні гарантії тощо.

Податкова політика соціально-орієнтованого економічного зростання базується на надмірному рівні оподаткування фізичних і юридичних осіб (високі ставки, широке коло суб'єктів оподаткування, вкрай обмежені податкові пільги), що компенсується для них високим рівнем соціального захисту. В результаті, частка ВВП, що перерозподіляється державою з орієнтацією на соціальне вирівнювання, для країн з високим рівнем розвитку досягає 50% і більше (Швеція, Франція, Італія, Німеччина) [5]. Перерозподіляючи фінанси через соціально-орієнтовану бюджетну і податкову систему держава збільшує споживчий попит, усуває дисбаланси між зростанням виробництва і споживання. Державний бюджетний і податковий протекціонізм соціальної сфери, освіти, науки, охорони здоров'я, культури сприяє економічному зростанню. Характерними особливостями соціалізації податкової політики, соціального оподаткування є високі витрати на заробітну плату (40-60% ВВП); збалансована система доходів населення, що дозволяє попереджати високу їх диференціацію; розвинена система соціального захисту (витрати не менше 20-25% ВВП); значна частка

витрат державного бюджету на охорону здоров'я (7-9% ВВП), освіту (4-6% ВВП) [5]; забезпечення збалансованості соціального і економічного розвитку за допомогою податкової політики.

Необхідність соціалізації оподаткування підтверджується результатами досліджень [6], відповідно яким зниження соціальної нерівності суспільства лише на 50% залежить від соціальної допомоги, інший вплив у тому числі обумовлений підвищенням податкових надходжень (рівень збираємості податків), зниженням ухилення від сплати податків, ефективними ставками оподаткування. Крім того, низький рівень перерозподілу ВВП через бюджет (близько 20%) значно обмежує роль держави в поліпшенні якості життя населення.

Економісти [5] визначають три основні моделі соціалізованого податкового регулювання: податкове навантаження юридичних осіб менше, ніж фізичних осіб; податкове навантаження юридичних осіб вище, ніж фізичних осіб; податкове навантаження рівномірно розподілено між фізичними та юридичними особами. Кожна з моделей має свої особливості та доцільна для запровадження в конкретних умовах. Зокрема, перша модель при низькому рівні доходів населення призводить до соціальної напруги, подальшого зменшення доходів, але в розвинутому суспільстві з високим рівнем життя, зрілою податковою дисципліною може бути достатньо ефективною. Друга модель орієнтована на зниження податкових вилучень у населення, що призводить до підвищення споживчого попиту, але знижує вільні кошти підприємств і сукупну пропозицію.

Проблемою соціалізації оподаткування є те, що воно потребує готовності суспільства нести надмірне податкове навантаження заради високого рівня соціальних гарантій.

У контексті соціалізації бюджетних витрат доцільно розділити інструментарій бюджетно-податкового регулювання на дві основні групи [7]. Особливістю першої групи є те, що державні витрати направлені на зменшення «провалів ринку» (суспільні товари, екстерналії, асиметрія інформації, ринкова влада) та їх негативний вплив на соціально-економічні процеси. Інша група включає субсидії, дотації, гарантії, державні гранти приватному сектору, тобто державні витрати, що направлені безпосередньо на ділову активність.

Для визначення орієнтирів бюджетно-податкового регулювання соціалізованого економічного зростання слід урахувувати, що соціально-економічний добробут будь-якої країни в довгостроковій перспективі забезпечується принаймні трьома видами капіталу: фізичним, людським і природним. Фізичний капітал забезпечує добробут через економічне зростання, людський та природний капітал не лише обумовлює економічне зростання, а й є безпосереднім компонентом добробуту. Окрім того, фізичний і людський капітал визначає обсяг і структуру інвестицій, а також продуктивність їх використання. В результаті накопичення цих трьох видів капіталу має вирішальне значення в забезпеченні рівноважного і соціально-орієнтованого економічного зростання. При цьому «провали ринку» призводять до недостатніх або непродуктивних інвестицій в людський і природний капітал, і, як результат, негативно впливають на рівність, ефективність, справедливість, зростання. Отже, метою економічної політики, зокрема бюджетно-податкової, є мінімізація (компенсація) втрат від «ринкових провалів», які слід розглядати, зокрема, як джерела соціальної нерівності суспільства,

Отже, вибудовуючи систему бюджетно-податкового регулювання, слід мати на увазі наступне. По-перше, бюджетно-податкова політика впливає на розподіл основних ресурсів суспільства – людських, фізичних, природних. Її стимули безпосередньо визначають пропорції споживання та заощадження ресурсів, результати їх використання (рента, проценти, прибутки, заробітна плата тощо). По-друге, бюджетно-податкова політика є потужним інструментом економічної політики, направленої на стимулювання або обмеження економічної діяльності, що в результаті обумовлює перерозподіл між поколіннями, регіонами, соціальними групами, видами економічної діяльності через державний борг, систему соціального забезпечення, оподаткування видобування природних ресурсів, оподаткування забруднення навколишнього середовища та державного фінансування ліквідації його наслідків. По-третє, сучасна бюджетно-податкова політика визнає існування суспільних благ й антиблаг, активів і зобов'язань. Це пов'язано з тим, що субсидії та дотації, податкові пільги часто є інструментами політичного лобізму. Тому, незважаючи на їх потенціал щодо поліпшення якості економічного зростання, бюджетно-податкові заходи можуть принести більше шкоди, ніж користі.

В результаті, інструменти першої групи мають бути направлені на зменшення впливу «провалів ринку» на накопичення капіталу, зокрема людського, або знань, навколишнє середовище, що, окрім того, дозволяє підвищити продуктивність приватних інвестицій. При умові ефективного оподаткування та відсутності надмірно регресивного оподаткування це призводить до зменшення нерівності соціальної структури суспільства. В іншому випадку, наприклад, державні витрати на суспільні блага обумовлюють зростання рівня життя, але не зменшують соціальної диференціації суспільства. Зрозуміло, що державні витрати на освіту, охорону здоров'я обумовлюють пришвидшення інвестицій в інфраструктуру, поширення знань і захист природних ресурсів. Разом із цим, може існувати проблема ефективності витрат на вирішення «провалів ринку, зокрема суспільні товари. Наприклад, неефективність витрат в системі освіти може бути пов'язана із бюрократією, корупцією, нераціональною інфраструктурою.

Інструментарій другої групи (субсидії, дотації, гарантії приватним суб'єктам господарювання, державні гранти, пільгове оподаткування), як правило мають несоціальний характер, є об'єктом лобіювання політичними елітами, використовується обмеженим колом суб'єктів господарювання, що призводить до подальшої економічної та соціальної диференціації, нераціонального розподілу та використання ресурсів, витіснення інвестицій в людський та природний капітал.

Багаточисельні дослідження доводять, що, наприклад, фінансова підтримка державою сільського господарства, енергетичної сфери призводить до подальшої структурної нерівності, знижує ефективність виробництва, у тому числі в результаті «пошуку ренти». За розрахунками понад 40% світових енергетичних субсидій отримали 20% найбагатшого населення, а на 20% найбільш бідного населення приходиться лише 10% субсидій. Окрім того, вони часто призводять до неефективності інвестиційних рішень в енергетичній інфраструктурі та прискорення зміни клімату. Також виявлено, що субсидії найбільш бідним верствам часто не призводять до підвищення ефективності використання ресурсів, особливо при відсутності ефектив-

ного ціноутворення, оподаткування. Субсидування сільського господарства, окрім того, призводить до вирубки лісів, а, отже погіршує систему захисту навколишнього середовища [8-9].

Висновки. Бюджетно-податкове регулювання соціально-орієнтованого економічного розвитку має забезпечувати подальшого зростання і розвитку суб'єктів господарювання створюючи відповідну економічну та соціальну інфраструктуру, що здатна сприяти розвитку людського потенціалу, підвищення якості та рівня життя, розвитку соціальної сфери й ін. Відповідно, по-перше, існує необхідність забезпечити якісну інституційну та політичну системи суспільства, раціонально закріпити права власності, створити відповідну систему соціального захисту, зокрема інституційним, історичним, геополітичним, соціокультурним й ін. умовам; по-друге, важливим аспектом бюджетно-податкового регулювання є оптимальне співвідношення між державними видатками та соціальними інвестиціями щодо вирішення «провалів ринку» та несоціальними витратами, що з розвитком суспільства має супроводжуватися заміщенням другої групи на користь першої; по-третє, важливим аспектом соціалізованого оподаткування має бути

оптимальні пропорції між 1) оподаткуванням фізичних та юридичних осіб, 2) між прямими (прогресивними) і непрямими (регресивними) податками; по-четверте, бюджетно-податкова політика, змінюючи визначені вище пропорції, в довгостроковому періоді призводить до зміни моделі економічного зростання, що має відповідати національній концепції сталого економічного зростання.

У контексті цього доцільно визначити наступні орієнтири бюджетно-податкового регулювання соціалізованого економічного розвитку, зокрема для України, які потребують подальшого вивчення і обґрунтування: удосконалення участі держави в перерозподілі ВВП через податки і бюджет; зростання податкового навантаження при умові одночасного збільшення реальних доходів, рівня життя, соціальних гарантій, суспільної та індивідуальної відповідальності; удосконалення системи регулювання мінімальної оплати праці; розширення і оптимізація структури доходів; оптимальне оподаткування доходів фізичних і юридичних осіб; ефективне і справедливе прогресивне оподаткування доходів; ефективний перерозподіл бюджетних коштів; оптимальні соціальні податки; ефективні соціальні та несоціальні пільги й ін.

Список використаних джерел:

1. Гришина Т.В. Социальная ответственность в системе регулирования социально-трудовых отношений: дис. д.э.н.: 08.00.05 / Т.В. Гришина. – М., 2011. – 382 с.
2. Магдич А.С. Влияние социальных факторов на экономическое зростание: вітчизняний аспект // Економічний нобелівський вісник. – 2015. – № 1 (8). – С. 68-78.
3. Шутаева Е.А. Социализация экономики как одна из ключевых составляющих мировой экономической трансформации / Е.А. Шутаева // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2014. – Том 27 (66), № 1. – С. 186-194.
4. Лютий І. Соціальні пріоритети фіскальної політики в посткризовий період. / І. Лютий, Д. Осецька. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – № 1 (154). – С. 29-33.
5. Калинина, О.В. Теоретические аспекты формирования налоговой политики социального государства / О.В. Калинина // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2010. – №12(74). – С. 21-24.
6. Lypez Ramyn E. The Effect of Fiscal Policies on the Quality of Growth. / Ramyn E. Lypez, Vinod Thomas, and Yan Wang. – Washington, DC: World Bank, 2010.
7. Market Failure, Government Subsidies and Aggregate Investment. Un – published manuscript, University of Maryland, College Park, 2007.
8. Coady D. Indirect Tax and Public Pricing Reform. In Analyzing the Distributional Impacts of Reform / ed. Aline Coudouel and Stefano Peternostro. – Washington, DC: World Bank, 2006.
9. The Fiscal Implications of Climate Change. Fiscal Affairs Department, Washington, DC: IMF, 2008.

Ломачинская И. А.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье исследованы основы бюджетно-налогового регулирования социально-ориентированного или социализированного экономического роста. Обоснованы социальные требования к бюджетно-налоговой политике, особенности применения ее инструментария для достижения конкретных социально-экономических целей. Предложены ориентиры бюджетно-налогового регулирования социально-ориентированного развития Украины.

Ключевые слова: бюджетно-налоговое регулирование, социально-ориентированный или социализированный экономический рост, социализация бюджетно-налоговой политики.

Lomachynska I. A.

Odessa National University named after I. I. Mechnikov

FISCAL REGULATION SOCIAL ASPECT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Summary

The article touches upon the foundations of fiscal regulation of social-oriented or socialized economic growth. Social demands for fiscal policy and peculiarities of its tools for achieving specific socio-economic goals are substantiated. There are suggested guidelines on the fiscal regulation of social-oriented development of Ukraine.

Keywords: fiscal regulation, social-oriented and socialized economic growth, socialization of fiscal policy.